

Fællesdanske ord i Ømålsordbogen

Asgerd Gudiksen
Københavns Universitet

1. Indledning

Hvordan skal de ord som dialekterne har til fælles med rigsmålet, de fællesdanske ord, beskrives i en dialektordbog? Skal de overhovedet medtages? Hvad er formålet med at tage dem med? Emnet for denne artikel er mulige svar på spørgsmål af denne slags. Jeg vil, som titlen angiver, især fokusere på de valg *Ømålsordbogen* (ØMO) har truffet. Undervejs vil jeg dog på enkelte punkter inddrage *Jysk Ordbog* (JO) i diskussionen. De to ordbøger har mange fællestræk: begge ordbøger giver en grundig beskrivelse af ordforrådet i en lang række indbyrdes forskellige dialekter, de dækker ca. 200 år med tyngdepunktet i perioden ca. 1850 til 1920, og de bygger på den samme type kilder. Men de er også forskellige på en række punkter, fx i deres principper for beskrivelsen af fællesdanske ord. Det hænger sammen med at de to ordbøger definerer deres målgrupper forskelligt. JO vil først og fremmest være en ordbog for den dialektinteresserede almenhed (jf. indledningen under "Jysk Ordbogs historie"), mens ØMO "henvender sig til en kreds af fagfolk, først og fremmest sprogforskere, etnologer, historikere og museumsfolk, men den vil forhåbentlig også få en kreds af ikke-professionelle brugere" (*Ømålsordbogen*. En præsentation 2004).

Den første danske dialektordbog, Molbechs *Dansk Dialektsikon* (Molbech 1841), lægger hovedvægten på de særdialektale ord, idet ordbogen omfatter: "saadanne Ord og Udtryk af Almuesproget, der enten ere aldeles ubekjendte i Skriftsproget og uhjemlede i den

almindelige og dannede Sprogbrug; eller som bruges i Bemærkelser, der ere fremmede for denne Brug" (Molbech 1841:XX). Molbech har således foruden særdialektale ord fx *give* med forbindelserne *give ned* "lade Melken, give Melk; om Malkekøer" og *give på* "fede, At give paa en Kalv, et Svin". Og verbet *glo* (under *gloe*) forklares således: "har i Fyen (ligesom ogsaa i Siælland) foruden den sædvanlige (at gloe paa noget) ogsaa Bemærkelsen: at give Skin fra sig, at lyse, glimre".¹ De særdialektale ord er dog de almindeligste i ordbogen.

Med Feilbergs *Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål* (1886-1914) begynder den moderne dialektleksikografi i Danmark. Ordbogen er forsynet med udtaleangivelser i systematisk lydskrift (Molbech har ikke udtaleangivelser), den bygger i et vist omfang på direkte optegnelser med dialekttalende (Molbech byggede udelukkende på indberetninger fra præster o.l.), og dens plan er at "hele det jyske ordforråd indtages og opsamles såvidt muligt; altså ikke kun de ejendommelige eller sjældne ord og talemåder" (Feilberg 1886-1893:IV). Også nyere ord fra rigsmålet er medtaget i et vist omfang hvis de skønnes at være i "almindelig brug" (Feilberg 1886-1893:XII). Siden har de fleste dialektordbøger med et nogenlunde professionelt tilsnit stræbt efter at dække hele ordforrådet. Det gælder foruden naturligvis JO og ØMO, fx *Langelandsk Ordbog* (Godtfredsen 1972-74) og *Lollandsk Ordbog* (Jørgensen 1944), der begge er vigtige kilder for ØMO.

2. Præsentation af *Ømålsordbogen*

ØMO har undertitlen "en sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Møn, Lolland-Falster og Fyn med omliggende øer" og dækker en periode på ca. 200 år fra ca. 1750 til ca. 1945, men med hovedvægten lagt på perioden 1850-1920. Periodeafgrænsningen bagud er bestemt af kilderne. Før midten af 1700-tallet findes er der så at sige ikke oplysninger om dialekterne, og først sprogformen fra ca. 1850 er nogenlunde grundigt beskrevet. Grænsen ca. 1945 er bestemt af ydresproglige faktorer, nemlig den mekanisering og urbanisering der sætter ind efter anden verdenskrig og gradvis ændrer landbokulturen og hermed også det daglige ordforråd.

¹ Betydningerne er behandlet i ØMO under *give* 1, *give* 3.7 og *glo* II.2.

ØMO's grundmateriale er en seddelsamling på ca. 3 millioner ord. Materialet er hentet mange steder fra, bl.a. fra bonde dagbøger og dialektlitteratur. Men de vigtigste kilder er ordbogens egne kilder, dvs. direkte optegnelser med dialekttalende meddelere, besvarelser af spørgelister og endelig ordsamlinger og ordbøger udarbejdet af lokale dialekttalende (ofte dog personer der har en eller form for uddannelse, oftest læreruddannelse).

ØMO's historie begynder for så vidt i 1909 hvor Udvalg for Folkemaal bliver nedsat med en ordbog over ømålene som sin vigtigste opgave. Der blev optegnet lidt i de første år, og Udvalget erhvervede sig nogle enkelte ordsamlinger. Det var dog først i midten af tyverne at arbejdet for alvor kom i gang, og den mest intensive indsamlingsperiode er fra ca. 1925 til ca. 1945 (se videre Gudiksen & Hovmark 2009). At ordbogens kerneperiode siges at begynde ca. 1850, beror altså på at ordbogens ældste meddelere er født mellem 1850-1860, ikke på at man har større mængder af sprogprøver fra midten af 1800-tallet.

Beskrivelsen af den materielle bondekultur er central for ØMO, som det fremgår allerede af undertitlen, og det har i høj grad været styrende for indsamlingen. Man har dog også løbende været opmærksom på det almene ordforråd, herunder de fællesdanske ord. Men en optegner vil – ligesom en person der exciperer skriftlige kilder – ofte være tilbøjelig til at hæfte sig ved det lidt påfaldende og overse det almindelige. ØMO's korpus af lydoptagelser, udskrevet i rigsmålsortografi er derfor blevet et godt supplement til seddelsamlingen (Gudiksen & Hovmark 2008). Man skal dog være opmærksom på den fejkilde at de fleste af optagelserne har fundet sted mellem 1970 og 1994. Selv om næsten alle indtalere er født inden for kerneperioden 1850-1920 (nemlig 146 af 150), kan der forekomme ord, betydninger og konstruktioner der er for nye til ordbogen.

3. Karakteristik af de fællesdanske ord

Man kan lidt groft dele de ord op der er fælles med standardsproget, i to hovedgrupper. Den første hovedgruppe omfatter arveord og låneord der tidligt er blevet indlånt i dansk, fx *han*, *gris*, *hoved*, *god*, *blive*, *gøre*, *køre*, *lade*. Denne type ord må antages at være gamle i dialekterne,

men det vil dog sjældent være direkte dokumenteret da der som nævnt kun er få og spredte oplysninger om det dialektale ordforråd før ca. 1850, herunder specielt den fællesdanske del af ordstoffet. Den anden hovedgruppe omfatter ”nyere” ord, dvs. i ØMO’s regi, ord der antagelig først er blevet en del af det daglige ordforråd inden for kerneperioden 1850-1920. De nyere ord kan igen deles i to undergrupper: de ord hvis alder i dialekterne er nogenlunde daterbare ud fra ekstralingvistiske kriterier, og de der ikke er det.

Eksempler på den første undergruppe er ord som *andelsmejeri*, *højskole*, *forsamlingshus*, *juletræ*, *knapstøve*, *hakkebøf*, *gardin*. Både *gardin* og *juletræ* er afhjemlet tidligere i rigsmålskilder (jf. ODS), men eftersom begge fænomener først vinder indpas i landbosamfundet i anden halvdel af 1800-tallet, er det ikke sandsynligt at ordene har været en del af dagligsproget før. Det kan tilføjes at ømålene (og de øvrige dialekter) også får en del nye ord inden for kerneperioden af landbrugsfaglig karakter, først og fremmest betegnelser på alle de nye, mere effektive redskaber der bliver indført i anden halvdel af 1800-tallet, fx *hesterive*, *høvender* og *svingkærne* ’kærne med håndsving’. Mange af betegnelserne forekommer også i landbrugsfaglig litteratur og stammer formentlig herfra, ofte vel formidlet gennem landbrugsskoler o.l. Andre kan være dannet lokalt, fx *vøvkærne*, et af synonymerne til *svingkærne*. Førsteleddet er substantivet *vøv* ’håndsving’, så *vøvkærne* er sandsynligvis en slags oversættelseslån. De nyere landbrugsfaglige ord har normalt været genstand for samme grad af opmærksomhed som de ældre ord. Derimod har de nyere almensproglige låneord ofte været betragtet som uinteressante ved indsamlingen, og er derfor tit dårligt afhjemlet.

De ord der indgår i den anden undergruppe, ord der ikke er daterbare ud fra ekstralingvistiske kriterier, er ord som fx *skulder* (afløser *aksel*, *hærde*), *hest* (afløser *bæst*), *strikke* vb. (afløser *binde*, *lænke* m.m.), *halte* (afløser *lamme*, *lumpe* m.m.). De pågældende ord må være indlånt fra rigsmålet, og indlånet kan formentlig kædes sammen med den sproglige standardisering der sætter ind i slutningen af 1800-tallet. Det er dog ikke direkte dokumenteret hvornår de kommer i brug dialektalt, fordi vi kun har meget lidt sprogbrug der reelt er produceret i 1800-tallet. Grundstammen er som sagt

optegnelser fra mellem 1925 og 1945. Afgørelsen er altså hovedsagelig baseret på en skønsmæssig vurdering af dette materiale, herunder de meddelerkommentarer der ret ofte forekommer på sedlerne. Lad os se på et konkret tilfælde, fx verbet *halte*.

Artiklen *halte* i ØMO (bind 6) indeholder to betydninger:

halte v [udtalefsnit]

-1) være halt; bevæge sig med ujævn, hinkende gang, trække på benet S(spor opt), øvr Ø(spor opt, yngre, Lollo) [citater]; jf *lamme*, *linke*, *lumpe*.

-2) (overf) fungere dårligt vF(Rors), Lgl(Hu) [citater].

Den overførte betydning er kun afhjemlet i to sogne, Rorslev på Vestfyn og Humble på Langeland. Sandsynligvis har betydningen 'fungere dårligt' været kendt andre steder, men hvor udbredt den har været, er højst usikkert, og redaktøren har derfor måttet nøjes med simpelthen at anføre hvor ordet er optegnet. Grundbetydningen er derimod afhjemlet i så mange sogne at redaktøren har turdet generalisere udbredelsen. På Sjælland er *halte* "spor opt", dvs. "sporadisk optegnet og muligvis almindeligt", i den øvrige del af ømålsområdet ("øvr Ø") er ordet sporadisk optegnet og yngre. Antallet af belæg er ikke påfaldende forskelligt. Når de to områder er bedømt forskelligt, hænger det dels sammen med forekomsten af de synonymmer der er anført under betydning 1: *lamme*, *linke* og *lumpe*, dels sammen med forskellige meddelerkommentarer. En lokal optegner fra Dalby, Østfyn skriver fx i slutningen af 1920'erne: "[*hajldə*] – yngre også [*haldə*]. Men ordet er ret sjældent i Maalet, det sædvanlige er og især var *lamme*", og om dialekten i Gudbjerg, Sydfyn hedder det (ca. 1925): "[*haldə*] – kendes og bruges, men mere alm er *lamme* uo."

halte og synonymmer har også været medtaget på en spørgeliste ved kompletteringen, en omfattende efterhøring der blev sat i gang i 1935, hvor alt det materiale der hidtil var indsamlet, blev gennemgået, og der blev udarbejdet lister over ord der burde suppleres. I Tågerup på Lolland har man spurgt efter verberne *lamme* og *hinke* og fået svar: nej, *lumpe* eller fornemt *halte*. Og fornemt betyder her noget i retning af rigsmålsnært. I Brenderup har man spurgt om om *halte* bruges og fået svaret "nej, det hedder *lamme*".

Når meddelelsen fra Brenderup helt afviser *halte*, må det enten være et udslag af dialektpurisme eller fordi det han refererer til, er hvad ”de gamle sagde”. *halte* har formentlig været brugt overalt på Fyn på optegnelsestidspunktet og sikkert også noget før, jf. at det er optegnet med den ret gamle form [*hajldə*], og hører altså med i ordbogen. Samtidig tyder materialet under *lamme* dog på at også *lamme* har været brugt op i 1900-tallet og ikke kun af de mest konservative sprogbrugere, bl.a. er det et eksempel på at *lamme* er brugt overført om en bådmotor der går ustabil.

4. Fællesdanske ord i Ømålsordbogen

Hvorfor skal fællesdanske ord medtages i en dialektordbog? Som nævnt er det allerede i slutningen af 1800-tallet det normale at dialektordbøgerne stræber efter at omfatte hele ordforrådet. Vel derfor er det ikke noget ordbøgerne føler der bør argumenteres nærmere for. I indledningen til ØMO (Tillægsbindet side 5) skrives der kun ret kort: ”Ordbogens opgave er at registrere, beskrive og forklare ordforrådet i de danske ømål, ikke blot de dialektale særord og særbetydninger, men så vidt muligt den dialekttalendes hele aktive ordforrådet”. Og *Jyske Ordbog* skriver tilsvarende kort i sin indledning (under: ”hvad dækker ordbogen?”): ”Ordbogen dækker det specifikt dialektale ordforråd samt den del af det fællesdanske ordforråd, der blev anvendt af den dialekttalende landbefolkning (herunder også fiskere) før industrialiseringen. Nyere ord som *traktor* og *trawl* vil altså ikke blive medtaget”.

Kristen Møller (ansat ved ØMO fra 1929 til 1967) fremfører i sin bog om leksikografi nogle argumenter for at medtage de fællesdanske ord ved at beskrive mangler ved en ordbog efter idiotikonprincippet:

Det er imidlertid klart, at man ved denne begrænsning naturligvis ikke giver en forsvarlig beskrivelse af et ordforråd, bl.a. kan man ikke, hvad naturligvis er meget vigtigt, se det negative, hvilke ord der ikke findes i dialekten [...], ganske bortset fra at man ikke får alt det særlige med der ofte forekommer i en speciel brug af almindelige ord (Møller 1959:84).

”at få alt det særlige med” er et argument der vejer tungt. Ved redigeringen af de fællesdanske ord er det kun sjældent der bliver tale om en simpel reproduktion af beskrivelsen i rigsmålsordbøgerne, og nogle af afvigelserne er ret spidsfindige og viser sig først ved en nærmere analyse. Det gælder fx brugen af nægtelsen *ikke*.

Mens der i moderne standarddansk kun er én nægtelse, nægtelsen *ikke*, er der i ømålene to: *ikke* og *itte* med sideformerne *inte* og *inne* (henholdsvis i Nordsjælland og på Lolland). (*itte* er altså etymologisk set samme ord som svensk *inte*). Nægtelsen *ikke* har samme betydning som *itte*, men kan have særlige pragmatiske funktioner.

Artiklen *ikke* II adv består af to hovedafsnit: ”A. mht funktion” og ”B. mht ledstilling”, der hver indeholder underbetydninger. Den overordnede definition til afsnit A lyder:

dss *itte* II ... dels br som udtr for emfase, affekt olgn, fx som ”den afgjorte benægtelse”, der ”forleener nægtelsen med større ivrighed” ell når der skal siges ”et borgerligt ord”, dels m status som en yngre variant af *itte* II; i det flg behandles overvejende den emfatisk-affektive anv.

Eksemplerne i anførselstegn stammer fra kommentarer i optegnelserne fra meddelere eller lokale medarbejdere. Og de har sikkert medvirket til at redaktøren er blevet opmærksom på fænomenet.

Nogle klare eksempler på den affektive brug forekommer i forbindelser som *nej, jeg er ikke, nej, jeg har ikke, nej, jeg vil ikke* (*ikke* 4), fx:

*Har du snakket med far – nej, jeg har ikke, jeg må vel komme ind ad døren først*² (Hyllinge, Sydvestsjælland)

Jeg tror jeg skal ud og løbe på skøjter – Nej, du skalleke (”hvæsedede hun gerne arrigt”) (Soderup, Nordvestsjælland)

Vil du-itte smage – nej, jeg vil ikke, jeg skal ikke have noget (Lellinge, Østsjælland)

² Citater i lydskrift er omsat til almindelig ortografi af tekniske grunde og for læselighedens skyld.

Konstruktioner af denne type er vist næsten altid med *ikke*. Også typisk er anvendelsen i udtryk med betydningen 'ikke så meget som' (underbetydning under *ikke* II.1): *ikke en dråbe, ikke en krone* osv., fx *der stod en brønd lige ved siden af ... der var ikke en dråbe i* (Slemminge, Lolland). Disse udtryk forekommer dog også hyppigt med *itte*. Sommetider kan det derfor være vanskeligt at vurdere om *ikke* er brugt på den gamle, emfatiske måde eller brugen er et eksempel på rigsmålspåvirkning. Også i dette tilfælde er reflekterede meddelerkommentarer en god støtte.

Den samme affektive brug af *ikke* forekommer også i jysk. I JO er den ligeledes behandlet under opslagsordet *ikke*, som imidlertid også omfatter den almindelige nægtelse svarende til *itte i ømålene*.

Et eksempel på en morfo-semantisk afvigelse er enstavede s-former med aktiv betydning som fx (under *bide* II.12 og *brænde* IV.14.4):

Bids den hund? (Køng, Sydsjælland)

(hjemmelavet sennep) *det var noget der kunne bids* (Magleby, Møn)

Metalskeer de brænds (Keldby, Møn)

Kom ikke for nær kakkelovnen, den brænds (Strøby, Østsjælland)

Som det fremgår af eksemplerne har s-formerne i reglen habituel betydning: de angiver at den person eller ting som subjektet refererer til, er tilbøjelig til eller disponeret for at gøre det verbet udsiger (se videre Gudiksen 2008). I svensk er typen også brugt i et vist omfang i standardsproget, men i dansk er udbredelsen begrænset til Sjælland, Møn og Østlolland, i hvert fald inden for det sprogslag som ØMO's samlinger dækker.

Man kan også finde variation i valens og præpositionsbrug. Under *glad* finder man fx variation i formen af kollokationer med betydningen "som godt kan lide, som bryder sig om ngn ell ngt" (ØMO *glad* 2):

glad for ngn ell ngt, fx han er glad for de våde varer (Sjælland)

glad i ngn, fx han er glad i hende (Sjælland)

glad med ngn ell ngt, fx Lars er glad med eventyrerne (Sjælland, Falster, **Ærø**)

glad ved ngn ell ngt, fx *jeg har altid været glad ved pølser* (Fyn, Tåsinge, Langeland)

Jeg har markeret udbredelsen i grove træk, og der hvor stednavnet er med fed skrift, er forbindelsen almindelig udbredt. I forbifarten kan det bemærkes at der er en vis sammenhæng mellem udbredelse og resistens: *glad ved* bruges stadig i fynsk regionalsprog (og for øvrigt også i jysk), *glad i* og *glad med* er derimod ikke gangbare mere. Dette eksempel illustrerer at det ikke giver mening at udelade de elementer der er fælles med rigsmålet, i dette tilfælde *være glad for*. Det havde givet et skævt billede af sprogbrugen på Sjælland hvis sjællandsk kun havde været repræsenteret ved forbindelserne *glad i* og *glad med*, der allerede inden for kerneperioden formentlig har været oplevet som påfaldende dér.

5. Definitioner af fællesdanske ord i en dialektordbog

JO og ØMO er som nævnt ovenfor enige om at fællesdanske ord der indgår i de dialekttalendes aktive ordforråd, skal medtages, men ordbøgerne er ikke helt enige om hvor dybtgående ordene skal beskrives. Det fremgår fx tydeligt af artiklen *hade v. hade* har de samme betydninger i jysk og ømål fremgår det af JO og ØMO, men de to artikler afviger fra hinanden på flere punkter. JO's artikel er opbygget *således*:

- 1) = forfølge, være på nakken af (el. lign., om dyrs behandling af hinanden).
- 2) = bekæmpe, udrydde; beskære (skadedyr, hhv. træ/buske).
- 3) = rigsm. (føle fjendskab/nag over for en person).

ØMO har derimod denne struktur:

- 1) nære had til én, nære stor uvilje mod én.
- 2) forfølge, behandle ngn ell ngt dårligt; mht skadedyr og ukrudt: bekæmpe, forsøge at udrydde.
- 3) om at beskære træer og buske, holde plantevækst nede, så den ikke tager overhånd.

I ØMO står JO's betydning 3 altså som betydning 1, selv om ØMO's betydning 1 "nære had til ngn" er betegnet som "I br" (dvs. lidet brugelig). Mere væsentligt er det at ØMO også illustrerer betydning 1 "nære *had* til ngn" med citater. I JO er der kun anført citater ved de to særdialektale betydninger. JO kan dog også bringe citater i forbindelse med fællesdanske betydninger, men kan altså også vælge helt at nedprioritere en fællesdansk betydning (Hansen 2007:176). En tredje forskel man kan pege på, er brugen af formlen "= rigsm.". Den bruges ikke i ØMO, men ofte i JO, uden dog at være obligatorisk:

Ofte betyder et ord (evt. i en af dets betydninger) det samme på jysk som på rigsmål – eller i hvert fald det samme som den betydning af rigsmålsordet, alle først kommer til at tænke på. I så fald kan Jysk Ordbog nøjes med oversættelse "= rigsm." (evt. med en belysende tilføjelse i parentes) (Indledningen til JO, under "Artiklernes krop – betydning).

JO er ikke alene om denne formel. Den er også brugt af forgængeren, Feilberg (1886-1914) (og tilsvarende formler for øvrigt også af mange udenlandske dialektordbøger, jf. Møller 1959:90). Feilbergs brug af formlen (hos ham "= rgsm.") er blevet kritiseret, bl.a. fordi det kunne fremstå som højst uklart hvilken betydning Feilberg opfattede som rigsmålsbetydningen (Møller 1959:85). Det undgår JO ved sine oplysende parenteser og supplerende definitioner.

I modsætning til JO definerer Ømålsordbogen i princippet de fællesdanske ord på samme måde som de øvrige ord:

De helt almindelige ord eller ordbetydninger, som er fælles med rigsmålet, defineres principielt på linje med det øvrige ordstof, men hvor det er muligt, er definitionerne gjort forholdsvis summarisk (Utrykt manuskript til en indledning til ØMO).

Muligheden for at gøre definitionerne forholdsvis summariske betyder at ØMO's betydningsangivelser i praksis ofte er på samme niveau som JO's. Den mest udprægede forskel forekommer nok ved beskrivelsen af funktionsord der undertiden er ret fagsproglig i ØMO, mens JO stræber på så vidt muligt at undgå sprogvidenskabelige betegnelser. ØMO kan ligesom JO i nogle tilfælde udelade en egentlig

definition: ”Opslagsordet kan”, hedder det i en utrykt redaktionsregel, ”undtagelsesvis indgå i definitionen hvis denne ellers ville blive meget lang og omstændelig”. Denne mulighed udnyttes hyppigt i ØMO når det drejer sig om planter og dyr i tilfælde hvor JO typisk vil have ”= rigsm.”, fx:

due – fuglen due i alm og spec om hunfuglen (jf *durik*)

laks – fiskene laks og ørred (begge af laksefamilien)

hyld – busken hyld, *Sambucus nigra*

Denne form for identifikation af ordet ses dog også undertiden ved andre typer ord, fx er *gigt* i ØMO beskrevet som ”sygdommen gigt og de smerter den giver i led og muskler” – og som ”= rigsm.” i JO. Under opslagsordet *kræft* har redaktøren i ØMO valgt at bringe en kort definition:

kræft

-1) sygdom der ytrer sig ved dannelse af svulster.

-1.1) om livstruende sygdom hos mennesker og dyr (karakteriseret ved abnorm celledeling) Ø(alm, Lollo, Lglo) [citater].

-1.2) om plantesygdom på træer og buske (fremkaldt af bakterier og svampe) Ø(spor opt) [citater].

For at forklare ordet er redaktøren imidlertid kommet til at inddrage egenskaber ved kræft som ikke fandtes i bevidstheden hos medlemmerne af det sprogsamfund som ØMO beskriver. Under *koge* 2 finder man en tilsvarende ”lærd” oplysning ”som følge af kemiske processer”:

koge

-2) i overf anv af bet 1. -2.1) boble, syde som følge af kemiske processer (fx om kalk der læskes ell. syltetøj der gærer) Ø(spor opt) [citater].

Større skade gør oplysningerne vel ikke, men de bryder med ordbogens deskriptive princip, samtidig med at læseren næppe lærer noget nyt. Til gengæld har redaktøren af *laks* undgået en anden fælde: den for præcise, for faglige identifikation. Plantenavne er, som Feilberg skriver

i sin indledning (side XIII), ”sjælden artsnavne, mest gruppenavne”. Og det samme gælder ofte for navne på insekter, fugle og andre vilde smådyr. De præcise identifikationer som man ofte finder i ØMO, er altså undertiden noget misvisende.

Alt i alt vil jeg mene at hvis det drejer sig om ord der refererer til naturligt forekommende fænomener, fungerer en kort identificering af ordet normalt udmærket i en dialektordbog. Hvis det derimod drejer sig om ord der betegner artefakter eller kulturelle fænomener, stiller sagen sig anderledes, også når det gælder ord der er indlånt i slutningen af 1800-tallet. Lad os se på et eksempel på et ord som man umiddelbart ville synes kunne forudsættes bekendt (jf. Hovmark 2010), men som viser sig at kræve mere forklaring, nemlig *gardin*.

Gardin er i ØMO forklaret som ’forhæng til vinduer’. I *Den Danske Ordbog* er forklaringen betydelig mere udførlig:

(dekorativt) stykke stof som indvendig i et rum hænger ned ved siden af el. foran et vindue for at skærme mod dagslys, for at forhindre nogen kigger ind el. som udsmykning * ofte ophængt på en stang el. skinne således at det kan trækkes for el. fra efter behov.

Hvis vi nu regner med at *Den Danske Ordbogs* betydningsbeskrivelse dækker så nogenlunde hvad en typiske bruger af ØMO forstår ved et *gardin*, så kan den korte forklaring i ØMO fremkalde forkerte forestillinger. *Den Danske Ordbogs* forklaring kunne nemlig ikke direkte overføres til ØMO.

I landbohjemmene er gardiner noget der først begynder at vinde frem fra omkring 1880. Gardinerne var normalt ikke til praktiske formål som ”skærme mod dagslys”, men til pynt. Og normalt kunne man slet ikke trække dem for, selv om man skulle få lyst til det. Gardinerne var nemlig ikke ”ofte ophængt på en stang”, men typisk sat fast med knappenåle. En mere dækkende betydningsbeskrivelse af *gardin* i ØMO’s univers ville altså se omtrent sådan ud:

(dekorativt) stykke stof som indvendig i et rum hænger ned ved siden af et vindue som udsmykning * typisk hæftet fast med knappenåle på en gardinstang forsynet med et bændel.

I ØMO's gardinartikel er teknikken med knappenålene dog omtalt i et citat fra Sydfyn: *det var sådan et gammelt husmandsted med – gardinerne var fæstet fast med knappenåle*. Citatet er ikke helt uproblematisk. Det stammer fra en båndoptagelse fra 1994 med en indtaler født 1915. Hendes synsvinkel er en senere tids og på den måde kommer metoden til at fremstå som atypisk og noget der er karakteristisk for gammeldags, fattige hjem, hvad det ikke var i det meste af kerneperioden, jf. også at ODS i 1924 slutter sin definition af gardin med formuleringen ”og som oftest er ubevægelige” (i modsætning til *fortræksgardiner*). Til gengæld rummer artiklen også et citat der viser gardiners status som attråværdig luksus i et landarbejderhjem omkring 1900 (fra Købele, Lolland): *og fader han skældte moder ud, hun ville jo gerne have lidt gardiner*.

Det er forståeligt at redaktøren ikke har været opmærksom på forskellen på gardiner før og nu. Der er ikke nogen generelle oplysninger om gardiners form og funktion på ordbogssedlerne, bortset fra det sydfynske belæg fra båndoptagelserne. Man kan selvfølgelig diskutere hvor mange resurser ordbogredaktørerne skal bruge på supplerende undersøgelser, men oplysningerne hører med hvis ØMO skal leve op til forpligtelsen om at være en sproglig-saglig ordbog.

6. Afslutning

Det er forhåbentlig blevet klart hvorfor de ord dialekterne har til fælles med rigsmålet, skal med i en dialektordbog. Derimod fremstår det måske ikke helt klart hvordan fællesdanske ord bør beskrives i ordbogen. Hvad er det rigtige? Svaret er selvfølgelig at der ikke er én løsning. Det afhænger af brugerens behov. Det ideelle ville være at lave forskellige udgaver af de store dialektordbøger tilpasset forskellige brugere, men det er endnu ikke en realistisk mulighed. Ind til videre må brugeren derfor leve med somme tider få lidt mere end hun har brug for og somme tider ikke helt nok. Under alle omstændigheder håber jeg også at have vist at dialektordbøgerne rummer interessante oplysninger også under velkendte opslagsord.

Litteratur

- Den Danske Ordbog*. 1-6 (2003-2005). København: Det danske Sprog- og Litteraturselskab og Gyldendal.
- Feilberg, H.F. (1886-1914) *Bidrag til en ordbog over jyske almuemål*. København: Universitetsjubilæets danske Samfund.
- Godtfredsen, L. (1972-1974) *Langelandsk Ordbog*. 1-4. København: Akademisk Forlag.
- Gudiksen, Asgerd (2007) "Tilbøjelighedens lideart" og andre s-former. *Nordisk Dialektologi og Sociolingvistik*. Torben Arboe (red.). Århus: Peter Skautrup Centret, Aarhus Universitet: 147-154.
- Gudiksen, Asgerd & Henrik Hovmark (2008) Båndoptagelser som kilde til Ømålsordbogen. *Nordiske Studier i Leksikografi* 9 (Skrifter udgivet af Nordisk Forening for Leksikografi 10). Ásta Svavarsdóttir m. fl. (red.). Reykjavik: 139-148.
- Gudiksen, Asgerd & Henrik Hovmark (2009) Måske husker De noget alle andre har glemt. *Dialektforskning i 100 år*. Asgerd Gudiksen m. fl. (red.). København: Afdeling for Dialektforskning, Nordisk Forskningsinstitut / Museum Tusulanums forlag: 13-64.
- Hansen, Inger Schoonderbeek (2007) Rigsmål i en dialektordbog – om ordet *hvad*. *Nordisk Dialektologi og Sociolingvistik*. Torben Arboe (red.). Århus: Peter Skautrup Centret, Aarhus Universitet: 175-182.
- Hovmark, Henrik (2010) Gid man kunne have bragt en tegning! Om definitioner og illustrationer i ensproglige ordbøger. *Nordiske Studier i Leksikografi* 10 (Skrifter udgivet af Nordisk Forening for Leksikografi 11). Harry Lönroth & Kristina Nikula (red.). Tammerfors: 192-208.
- JO = *Jysk Ordbog* <www.jyskordbog.dk>. Udgives af Peter Skautrup Centret, Aarhus Universitet [A-I publiceret februar 2015].
- Jysk Ordbog. En præsentation* (1992) [Præsentationshæfte udgivet af Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning, Aarhus Universitet, nu Peter Skautrup Centret].
- Jørgensen, J. (1943) *Lollandsk Ordbog (Thoreby-maalet)*. København: J.H. Schultz Forlag.
- Molbech, Christian (1841) *Dansk Dialekt-Lexicon*. København: Gyldendal.
- Møller, Kristen (1959) *Leksikologi og leksikografi*. København: J.H. Schultz Forlag.
- ODS = *Ordbog over det danske Sprog*. 1-28. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

ØMO = *Ømålsordbogen. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn med omliggende øer.* (1992-, 1-) Udgivet af Afdeling for Dialektforskning, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet. [Bind 11, kurv-lindorm, publiceret 2013]. København: Syddansk Universitetsforlag.

Ømålsordbogen. En præsentation (2004) [præsentationshæfte udgivet af Afdeling for Dialektforskning, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet].